

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No ZE.2670

Yeni bir devlet doğarken yurt dışına sürüklenen devrimci ve karşıdevrimciler

Paris'te Mizancı Murat'ın çevresinde bulunanlardan iki kişi, Abdülhamit'in verdiği söze kanarak genel affın ilân edileceği, siyasal sürgün, izleme ve tutuklamaların duracağı, yönetim ve hukuk reformu yapılacağı umuduyla ülkesine dönen, bunlar gerçekleşmeyince de eski ülkü arkadaşlarının gözünde saygınlığını yitiren Jön Türk önderine bağlılıklarını sürdürmüşlerdi: Ali Kemal ve Süleyman Nazif.

Mizancı Murat'a yazdığı bir mektupta Ali Kemal kendi kişiliğini ve gençlik yıllarındaki eylemini şöyle özetler: "Ben ki her türlü yükselişi kalemimde arayarak, o geveze takımı kahvelerde, kumarlarda dolaşır çürürken, bir yandan üniversitelere devam eyledim, öte yandan cilt cilt yapıtlar ortaya çıkardım. Ben ki art arda hapis, sürgün, gurbet göyerek özellikle vatan derdiyle dertli oldum."

20 yıl sonra Damat Ferit Paşa hükümetlerinde eğitim ve işleri bakanlıkları yapacak olan Ali Kemal, işgal İstanbul'unda, Anadolu'nun Mustafa Kemal yönetimindeki kurtuluş hareketine karşı en ağır yazıları da kaleme alacaktır. Peyamısabah'taki yazılarında örneğin şunları söyler:

"Mustafa Kemal ve ayaktaşlarının Anadolu'daki en son ve en delice hareketleri, özellikle İzmit'e saldırıları ve o saldırı sırasındaki cinayetleri..."

Zaferden sonra Ali Kemal, İstanbul'dan kaçırılarak yargılanmak üzere Ankara'ya götürülürken İzmit'te meydana gelen olayı, barış antlaşması için Ankara'dan gelip Lozan'a gitmekte olan kuruldaki Yahya Kemal, Nurettin Paşa'nın kendilerine şöyle anlattığını yazar:

"Motorla İzmit'e çıkarıldıktan biraz sonra sarayda karşıma getirttim. Saygılı bir biçimde duruyordu. 'Sizin bu vatani kurtaranlarla ne alıp vereceğiniz var?' dedim. 'Benim siyasal bir inancım vardı, yanlışım, lâkin orduya, komutanlara saygım ve güvenim vardır, onların adaletine gü-

veniyorum.' dedi. 'Size ihanetinizi iyi gerçekleştirebilmek için, Tanrı bilim ve kültür de vermiş.' dedim. Baktım ki maşallah, epeyce de gözüpekliği var; bunun üzerine sözün akışını değiştirdim: Artın Kemal'i tanır mısınız?' dedim. Birdenbire sarardı, boğuk bir sesle: 'Hayır!' dedi. 'Artın Kemal'i bütün İslâm âlemi tanır! Sizin hakkınızda Büyük Millet Meclisi'nin giyabi bir hükmü vardı. Bu hükmü sizin yüzünüze bildirmeleri için karşıdaki mahkemeye gidiniz!' dedim. Karşımdan çıktı. Kapıdan çıkarken halk hücum etmiş, taşla tepelemiş, cezasını vermiş. Pencereden bakıtım, ayağına bir ip takmış sürüyorlar..."

"KARA BİR GÜN"ÜN YAZARI

Süleyman Nazif de 'Padişah hazretlerinin baş hafiyeleri' Ferik Ahmet Celâlettin Paşa'nın aracı olduğu vatalere kanarak İstanbul'a döndüğü için ülkü arkadaşlarının gözünden düşen Mizancı Murat Bey'e bağlılığını sürdürmüş ve onu yayımladığı bir kitapçıkla Paris'ten savunmuştu. 15 yıl sonra bu kez İttihatçıların Rodos ve ardından Midilli'ye sürdüğü, orada "Tarih-i Ebü'l-Faruk" adlı 7 ciltlik yapıtını kaleme alan Murat Bey'in İstanbul'a dönebilmesi için İçişleri Bakanı Talat Paşa'yla aralarını bulmaya çalıştı. Midilli'ye yazdığı mektupta Mizan yazarından "onu vaktinden önce ihtiyarlatan siyasal mücadelelerden" vazgeçtiğini Talât Paşa'ya kesin olarak bildirmesini istiyordu. Mektubunda "Muhterem pederim" diye seslendiği yaşlı yazardan beklediği sakinliği Süleyman Nazif kendisi için göstermeyecekti. Mütareke'de Fransız komutanını İstanbul'a girişiyile ilgili "Kara Bir Gün" başlıklı yazısı ve Üniversite'de Pierre Loti'yi anma gününde yaptığı konuşma onun Malta'ya sürülmesine yol açacaktı.

8 Şubat 1919 günü Osmanlı başkentine gelen Fransız işgal orduları komutanı General Franchet d'Esperey kır bir ata binerek yerli Rumlarla, Ermenilerin taşkınlıkları arasında Sirkeci'den Beyoğlu'na kadar gösterili bir yürüyüş yaptı. Ertesi gün Süleyman Nazif'in ünlü "Kara Bir Gün" yazısı, kara çerçeveye yayınlandı. Bu yazıda Alman ordusunun 1871'de Paris'e girişi hatırlatılıyor, ancak o gün Hıristiyan ve Musevî Fransızlarla, Paris'teki bütün Ceza-yirli Müslümanların ulusal bir yasasında aynı üzüntü ve utancı paylaştıklarına değiniliyordu. Yazı şöyle ü-rüyordu:

"Biz ise ulusal varlıklarını ve dillerinin yaşamasını bizim yüce gönüllülüğümüze borçlu olan bir bölük halkın gürültü patırtısı ile büyük yasımaza en acı hakaretlerin bir tokat şeklinde atıldığını gördük. 'Biz buna müstahak değildik.' diyemeyiz. Müstahak olmasaydı, bu felâkete uğramazdık. Her kavmin hayat sayfalarında birçok yükselme ve düşüş vardır.

Fransa Kralı Birinci Fransuva'yı Şariken'inhapsinden kurtarmış ve koca Viyana şehrini defalarca kuşatmış bir ulusun kader defterinde böyle üzüntülü bir satır da yazılmış. Her durum değişicidir. Arapların güzel bir sözü var:

'Sen sabret, çünkü nasıl olsa zaman sabretmez.' derler."

Bu yazı Fransız generalini büyük kızgınlığa sürükledi. Kendisiyle görüştüğü zaman yazar ona şunları da söylemekten çekinmedi: "Yazımdan dolayı sizden bağışlanma istemiyorum. Çünkü görevimi yaptım. Fakat siz bir Fransız generali sıfatıyla görevinizi yapmadınız. Fransa'nın ve tarihin sizi bağışlamasını dilerim."

Süleyman Nazif 23 Ocak 1920'de, İstanbul Üniversitesi'nde düzenlenen ve dinleyiciler arasında İngiliz Generali Harington, Fransız Komutanı Charpy, İtalyan Generali Mombelli'

nin bulunduğu Pierre Loti'yi anma gününde Türkiye'nin I. Dünya Savaşı'nda taşıdığı sorumluluğu, savaştan sonra uğradığı uluslararası haksızlığı dile getiren coşkulu bir konuşma yaptı.

Bütün bunlar onun İngilizler tarafından "arzulanan milliyetçiler" grubu içinde Malta'ya sürülmesine yol açtı.

ŞOVENİST

Süleyman Nazif, II. Meşrutiyet'ten sonra gelişen Türkcülük akımına, Ziya Gökalp'e ve onun ilkelerine karşı çıkmıştı. Malta'ya ise Milliyetçilerle birlikte sürülüyordu.

Abdülhamit'in Halep sürgünü, Jön Türklerin ülkü arkadaşı Ali Kemal, Damat Ferit Paşa hükümetinin işleri bakanı olduğu zaman, İngiliz Generali Deeds'e Mustafa Kemal'in yandaşlarının "şovenist" olduğunu bildirecek, ya bunlara meydanı boş bırakmak, ya da onları temizlemek durumunda olduklarını hatırlatacak. Ulusal ordu kurulmasının, ulusal örgüt oluşturulmasının "felâket olduğunu" ilân eden Ali Kemal'in genelgesi, ordu komutanları, politikacı ve kalem sahiplerini Malta'ya süren İngiliz eylemine yol göstermişti.

"MALTA GECELERİ"

Süleyman Nazif, Malta'da "Kara Bir Gün" makalesinin dile getirdiği görüşten farksız dilekçelerle hakkını aramaktan çekinmedi. Malta Valisi Lord Pulmer'a bir dilekçede,

"Burada öyle bir durumdayım ki, ölüm benim için bir kurtuluş olur. Burada ölmek mutluluğuna ersem, bu olay sizin hayatımızda gereksiz yere bir leke olarak kalacaktır. Bir gün gelecek ki, İngiliz ulusu, kendisi adına yapılan bu gereksiz kabalıktan, keyfilikten vicdan azabı çekecektir." diyordu.

Sürgünde, "Malta Geceleri" kitabını kaleme aldı. Bu kitapta yer alan heyecanlı şiirleri bugün ağdalı dilleri yüzünden okunmuyorsa da zamanında büyük ün kazanmıştı. "Son Nefesimle Hasbıhal" şiirinin "Ruhum benim oldukça bu imanla beraber, / Üç yüz sene... dört yüz sene... beş yüz sene bekler." ve "Datüssıla (özlem)" şiirinin "Garibiyim bu yerin şevki yok, harareti yok; / Doğan batan güneşin günlerimle nisbeti yok." gibi dizeleri dillerde dolaşmıştı.

KÜTAHYA'DAN MALTA'YA

Damat Ferit Paşa hükümeti, İngilizlerin İstanbul'u işgalinden 6 gün önce 20 kişiyi tutuklattı. Bunlar ara-

sında Ahmet Emin Yalman'la Celâl Nuri İleri de vardı. Bu tutukluluk üç gün sürdü, ancak bir ay sonra taşraya sürüldüler. Ahmet Emin Yalman gönderildiği Kütahya'da üç ay kaldı. Yalman, Kütahya'ya daha önceki yıllarda gelmiş sürgünlerle ilgili şu bilgiyi, bu kentte yaşayan İstefan Efendi'den aktarmıştır:

"Buraya senden evvel bir hayli sürgün gelmiştir. Bunları daima aradım, buldum, kendileriyle ahablık ettim. Sürgünlerin arasında bilhassa sözlük sahibi Şemsettin Sami Bey'le sıkı surette dost oldum. Arnavut aslından yaman bir adamdı. Bilgisi derin, görüşleri genişti. Buraya gelen sürgünlerin hepsi iyi adam oldukları ve kötü gidişe ayak uyduramadıkları için sürülmüşlerdi."

Ahmet Emin Yalman, İstanbul'a döndükten sonra Malta'ya sürüldü. Buradaki serüveni, sürgün arkadaşlarının yaşamını, "Yakın Tarihte Girdüklerim ve Geçirdiklerim" adını taşıyan anılarında geniş biçimde dile getirmiştir. Yalman'ın Lozan antlaşmasına göre kurulmuş Türk-İngiliz hakem mahkemesinde Cumhuriyet döneminde açtığı dava Malta serüveninin başka bir aşamasıdır. Vatan başyazarı bu davada İngiliz hükümetinden 5400 TL.- tazminat istemiş, ancak mahkeme yetkisizlik kararı vermişti.

MALTA SÜRGÜNLERİ

Malta sürgünlerinin serüveni 1919 Mart'ında başlamış, 1920 Kasım'ına dek sürmüştü. 20 ay içinde 144 kişi İngilizler tarafından adaya gönderildi. Aralarında sadrazamlık, şeyhülislamlık, bakanlık, meclis başkanlığı yapmış devlet adamları, valiler, genelkurmay başkanı, harbiye bakanı, ordu komutanı, profesörler, düşünürler, gazeteciler vardı. Sürgünün bir amacı, İngilizlerin saptadığı savaş suçlularının ilerde İngiliz organlarınınca yargılanıp cezalandırılmalarıydı.

İstanbul'da Bekirağa Bölüğü adı verilen Harbiye Bakanlığı cezaevindeki tutukluları Malta'ya sürmeleri ve isterlerse yargılamaları için İngilizlere ricada bulunan, Damat Ferit Paşa olmuştu. Malta sürgünlerine karşılık olmak üzere yapılan tutuklamalar için emri ise İngilizlerin kara listesinde yer alan ve Samsun'a çıkmasaydı Malta sürgünleri arasına katılacak olan Mustafa Kemal vermişti. Sürgünlerin hiçbir ödün verilmeden serbest bırakılmaları konusunda yapılan görüşmeler de onun denetiminde yürütülmüştü.

Hükümlerinin çiğnenişini İngilizlerin sürgün gerekçeleri arasında gösterdikleri Mondros silah bırakışmasını imzalayan Rauf Orbay da Malta'ya sürülmüştü. Orbay İstanbul'un işgal

edildiği gün Padişah Vahdettin'in kendisine "Rauf Bey! Bir millet var, koyun sürüstü. Buna bir çoban lâzım... O da benim" dediğini anlatır.

Türk ulusuna bir koyun sürüstü olmadığını, bir toplumun üyeleri olduklarını öğreten toplumbilimci Ziya Gökalp de sürgünler arasındadır.

İttihatçıların kuramcısı sayılan Ziya Gökalp, "asayiş bozmak", "Ermenilere uygulanan zorbalık" gibi suçlardan da yargılanmak istenmiştir. Malta'ya gönderilmeden önce Aşçıyan adlı bir Ermeni'nin sorgu yargıcı olarak görevlendirildiği sıkıyönetim mahkemesinde ifade veren Ziya Gökalp, "Milletimize iftira etmeyiniz. Türkiye'de bir Ermeni kırımı değil, bir Türk-Ermeni vuruşması vardır. Bize arkadan vurdular, biz de vurduk." diye konuşur. Bu savunma büyük yankı yaratır. İngilizler, Bekirağa Bölüğü'ndeki tutukluları ancak kendi mahkemelerinde yargılayabilecekleri düşüncesiyle Malta'ya sürmeyi uygun bulurlar...

Ahmet Emin Yalman, Ziya Gökalp'in Polverista zindanını "bir nevi üniversite haline" getirdiğini anlatır.

Gökalp adadan eşine gönderdiği mektuplarda şefkatli, teselli ve umut vericidir:

"Şimdi Diyarbakır'da bulunsaydınız sıkıntı çekmezsiniz. İnşallah baba yurdumuza beraber gideriz, eski münzeviyane hayatımız daha tatlı değil miydi? Ben o günleri mütahassirane düşünerek vakit geçiriyorum. Bir gün gene o sükunetli hayata avdet ederiz. Yeşil bir köyde, bir ırmak kenarında koyun ve inek sürüleri arasında mesut bir köylü hayatı yaşarsınız. Ara sıra böyle hülyalara dalmasam durmam."

Kızı Seniha'ya yazdığı mektuplarda ise bu düşü geleceğe yönelik toplumsal ütopyasıyla birleştirmiştir:

"Böyle bunalmış zamanlar büyük ülkülerin büyüyüp yayılacağı bir zamandır. İnsanlığı kurtaracak ülkülerdir. Ülkü her ülkeyi bir cennet yapacak. Her ulus kendi cennetinde hür ve mutlu yaşayacaktır. Gelecekte artık haksızlık, adaletsizlik, hürriyetsizlik yoktur. Kin, düşmanlık, açgözlülük, kıskançlık yoktur. Fertler birbirini sevecek, uluslar birbirini sevecek, dinler birbirini sevecek. Bugün insanlık köprüsü üzerinde bulunuyor. Cehennemle cennet arasında bir köprü. Eski hayatta her fert, her ulus insanların sırtından geçiniyordu. Yeni hayatta her fert, her ulus tabiatın gizli hazinelerini çalışma anahtarıyla açarak oradan geçinecek. Ovalarımız, derelerimiz, tepelerimiz şimdiki gibi boş kalmayacak, tepeler

ormanlarla, dereler yemiş ağaçlarıya, ovalar yeşil ekinlerle bürünecek, her tarafta fabrikaların, maden ocaklarının bacaları, göğe duman sütunları savuracak, çocuklar oynarken derslerini öğrenmiş olacak, büyükler eğlenirken işlerini yapmış bulunacak. Fenalık kalmayacağı için, polis, jandarma, mahkeme bulunmayacak, kimse inancından dolayı suçlu tutulmayacak, kimse ulusunu sevdiği için canı sayılmayacak, en iyi adamlar değil hattâ iyi olmayanlar bile, hapishanelerde, sürgünlerde çürütülmeyecek, o zamanın yasaları yalan, ahlakları sahte, bilimleri, felsefeleri hileli olmayacak...”

Malta'da zindan arkadaşlarına toplumbilim dersleri veren, eşiyile çocuklarına mektuplarıyla içini döken Gökalp, şiirler de yazmıştır. Bunlardan biri Malta zindanının sahiplerini siyaset senesinde yargulamaktadır. Şiir "İngiliz'den Sakın!" başlığını taşır. Bir bölümü şudur:

"Kardeş, dalgın çıkma yola;/Bir yol tut ki emin ola.../Önde varsa bir İngiliz./Gitme sakın, fena bu iz:/Çalmaz yalnız o keseni,/Soymaz yalnız elbiseni,/Ruhunu da bütün soyar,/Sende ne his, ne din koyar.../Önce çalar vicdanımı,/Sonra alır vatanımı./Vatanları odur yikan;/Yüz devlete vâris çıkan./Odur boğan hürriyeti,/Esir eden bu millettir.../Hind'i, Mısır'ı odur yutan,/Denizleri elde tutan.../Boğazlardan kaçmış iken,/İstanbul'a girdi sulhen:/Dağınarak ordumuzu,/Parçaladı yurdumuzu./Tepemize astı baltayı:/Korkmayana hazır Malta!..."

SERGİLENER KİŞİLİKLER

Malta zindanının bir araya getirdiği sürgünler aynı toplumdandır ama apayrı yaşam öyküleriyle gelmişlerdir. Birbirinden ayrı görüşlere bağlıdır, ayrı tutum ve davranışlar gösterirler...

Yazar sürgünler arasındaki Hüseyin Cahit Yalçın'a, Malta'da ayrıcalıklar tanınmıştır. Bir otelde kalır, ailesini de yanına getirtmiştir. Sürgünden dönerken Mısırlı prenslerle birlikte yol parasını kendisi ödeyerek İtalya'ya gider. Onun sürgün günlerini boş geçirmedeği, hattâ yurda dönüşünden sonraki "olumsuz ruhlu, yıkıcı sözlü, içi kin ve garaz dolu"(!) kişiliğinden uzakta bulunduğu yolundaki yargı o dönemdeki yaşamına tanıklık eden Ahmet Emin Yalman'a aittir:

"Günün birkaç saatini oyun kâğıtlarıyla öldürmek hemen herkesin yaptığı bir şey olduğu halde Cahit Bey bu ihtiyacı da duymazdı. Biraz tenis

oynar, sonra odasına kapanır küçük bir tahta masa başında, dar sıkıntılı bir yerde geceli gündüzlü çalışırdı. Az zamanda İngilizce ve İtalyanca öğrenmişti. Üç dilden bir düziye ' faydalı ve değerli eserleri' dilimize çeviriyordu. Günün birinde bu eserler "Oğlumun Kütüphanesi" adıyla yayınlanmaya başlanınca cidden bir kütüphane dolduracak kadar çok olduğu görüldü..."

Alay Dergisi Başyazarı Aka Gündüz, "arzulanan milliyetçiler" grubu içinde tutuklanarak sürülmüştür. Sürgünde yazılar yazar, karikatürler, portreler yapar. Bir ara mutfağın yönetimini üstlenir. Günlük olayları konu edinerek Karagöz oyunları yazar, sürgünlerin akşam eğlencelerinde bu oyunlar Celâl Nuri Bey'in taklitli gösterileriyle birlikte sahnelenir.

Celâl Nuri, İleri gazetesinin başyazarıdır. Bu gazete eğitim bakanlığı sırasında, saray hafiyeliğini açığa vuran yayında bulunmuştur. Ahmet Emin, ondan şöyle söz eder:

"Celâl Nuri Bey'de doymak bilmez bir öğrenme arzusu vardı. Malta'da bulunduğu yıllarda bir düziye okudu, kafasına yeni yeni bilgi hazineleri yükledi. Umumi bilgisini tazelemek için birçok mektep kitabı getirterek gözden geçirdi. Türk gramerini yeni tarza sokmak için Latince'den başlayarak çeşitli milletlerin gramer ve sentaksı hakkında uzun boylu araştırmalarda bulundu."

Başka bir gazeteci, Abdülaziz'in Ahmet Mithat'la birlikte Rodos'a sürdüğü Ebüzziya Tevfik'in oğlu gazeteci Velit Bey, İstanbul Gazeteciler Cemiyeti Başkanı ve Tasviriefkâr gazetesinin sahibiydi. Mustafa Kemal Paşa ile ilişki kurmuş ve röportaj yapmak üzere Ruşen Eşref Ünaydın'ı Anadolu'ya yollamıştı. Adaya getirdiği 15 sandık kitabın içine gömülmüştü. Bir yandan da İngilizce öğreniyordu.

Ağaoğlu Ahmet, Paris Barış Konferansı'nda ülkesi Azerbaycan'ı temsil etmek üzere Paris'e giderken tutuklanmış ve sürülmüştür. Gözüpek bir savaşım adamıdır. Hakkını aramak için başvurduğu makamlara karşı sözünü esirgemez;

"İngilizler adına özgürlükten de yoksun bırakıldığında adalet ve şeref bayraktarlığını hiç elden bırakmayan aynı İngiltere adına adalet istemek için" dilekçeler kaleme alır. "Bunları sizin acıma duygularınızı kamçulamak için söyleyiyorum. Hayır! Acınmayı da başlanmayı da asla kabul edemem. Ben, adalet istiyorum!" diye haykırır.

150'LİKLER

Lozan Antlaşması'nda Kurtuluş Savaşı'nı baltalayan 150 kişi için özel bir hükme yer verilmişti. Bunlar bir protokolda genel af dışında tutulmuşlar, yurt dışına çıkarılmışlar, o sırada yurt dışında bulunanların da Türkiye'ye girişi yasaklanmıştı. 150'liklerin yurda dönmelerine 29.6.1938 günlü yasayla izin verildi.

150'likler listesinde "Gazeteciler" grubu içinde şu adlar yer alıyordu: "İstanbul gazetesi sahibi Sait Molla, Serbesti gazetesi sahibi, Hürriyet ve İtilaf üyelerinden Mevlanzade Rifat, İzmir'de Müsavat gazetesi sahibi ve Darülhikmet üyelerinden İzmirli Hafız İsmail, Aydede gazetesi sahibi, Posta ve Telgraf Genel Müdürü Refik Halit Karay, Bandırma'da Adalet gazetesi sahibi Bahriyeli Ali Sami, Edirne'de Temin, (halen) Selanik'te Hakikat gazeteleri sahibi Nir Mustafa, Eski Köylü gazetesi başyazarı Ferit, Alemdar gazetesi başyazarı Refi Cevat (Ulunay), Alemdar gazetesinden Pehlivan Kadri, Adana'da Ferda gazetesi sahibi Fanizade Ali İlimi, Balıkesir'de İrşat gazetesi sahibi Trabzonlu Ömer Fevzi, Halep'te Doğruyol gazetesi sahibi Hasan Sadık, Köylü gazetesi sahibi İzmirli Rifat."

Refik Halit Karay örneğin Erzurum ve Sivas kongrelerinin ilkelerini saptadığı, İstanbul'da Mebusan Meclisi'nin Mustafa Kemal'in verdiği direktife uygun olarak onayladığı "Millî Misak" (Ulusal And) için şunları yazabilmişti:

"Bereketi bol olsun, başımıza bir millî daha çıktı, geceler bir millî daha doğurdu. Millet anamız yine varlığını gösterdi. Ortaya bir millî yavru daha attı. Misak'ın elifini hafifçe çektik mi Misak gibi bir şey oluyor. Osmanlılık devrinden kalma baba yadigarı ahbab Mınakyan kumpanyasında bir aktör vardı, Hacı Misak. Bu terkip bana onu hatırlatıyor. Mîm'in yâ'sını çekerek sat'ın elifini yukarı uzatarak tecvit üzere okumak da alışkanlık ve idmana muhtaç bir iş, hepimiz yapamayız.

Millî Kongre'nin ne fırladık olduğunu seçimlerde öğrendik. Millî blok da bir nevi dalavere idi. Millî hareket değişti kaşkariko oldu. Millî talim ve terbiye başka tür bir yaldızlı hapti yutmadık, Millî ahrar korsan gemisi idi karaya vurdu... Hülasa bu Millîlerin ne biçim marifetler olduğunu cümle âlem anladı. Acaba Millî Misak nedir?..."

Kirpinin Dedikleri yazarının bundan çok daha ağır yazıları vardı. Pos-

ta ve Telgraf Bakanı olarak eylemi ise Kurtuluş Savaşı'na daha büyük zararlar da vermişti. Bütün bunlar onun 150'liklerle ilgili yasadan çok önce, yurdunu terketmesine yol açtı. Sürgüne ilk kez gitmiyordu. 1913'te İttihat ve Terakki tarafından Sinop'a, oradan da Çorum, Ankara, Bilecik'e nakledilmişti. Bu dönemdeki gözlemleri ona Anadolu yaşamını ve insanını gerçekçi gözle yansıtan "Memleket Hikâyeleri" yapıtı için esin kaynağı olmuştu. 150'likler arasındaki 15 yıllık Beyrut ve Halep'te geçen sürgünlüğü de Gurbet Hikâyeleri, Sürgün gibi yapıtlarının oluşmasına olanak verdi.

150'likler sürgündeyken Atatürk döneminin düşünceye saygılı, hoşgörülü, uygar tutumu, Refik Halit'in Türk dilini en güzel biçimde kullanan, Türk insanının kişiliğine tanıklık eden kalem ürünlerine okul kitaplarında da yer verebilmişti.

Bu hoşgörü başka bir sürgünün şirilerine de gösterilmişti. 150'likler listesinde 'Sevr Antlaşması'nı imzalayan kurul üyeleri' başlığı altında adı anılan Rıza Tevfik Bölükbaşı yaşamının 20 yılını Ürdün ve Lübnan'da geçirdi.

"Gelibolu'da Hamzabey Sahili ve Ayazma Sahili İçin" şiirini yazan fakat Sevr Antlaşması'nı imzalayan, üstelik o antlaşmaya imza koyduğu kalem Robert Kolej'e armağan eden Rıza Tevfik adını andığımız şiirinden 36 yıl sonra yurt özlemiyle şunları yazdı:

"Benim öksüz ruhum yasa bürünür,/Hamzabey koyunda gezen sürünür,/Safvetinde ancak vatan görünür/Gözümde titreyen bir damla yansın."

Kendi yazgısını konu edindiği bir şiirinde de,

"Uzak düştün, yazık, Darüsaadet âsitanından./Uyup şeytana İraz eyledin Misak-ı Milli'den,/İnat ettin, cüda düştün vatan bağ-ı cinanından./Delil olmak şanın halka ırfanıyla, ilminle;/Zelil oldun gururundan, kovuldun hanümanından..." diye özeleştirisini yaptı.

Türk ülkesinin bunalımlı batış ve yeniden doğuş döneminin kalemleri, savundukları, karşı çıktıkları eylemler ve düşünceler üzerindeki değerlendirmelerini tarihin yargısına bıraktılar...

Sürgünde Yazarlar dizisinin 5. yazısı, bu incelemeye esin veren Halikarnas Balıkcısı'nın serüvenini ayrıntılarıyla ortaya koymaya çalışacak. ■

"Kitap satışının artmasında yayıncıya büyük görevler düşüyor"

26 Kasım'da açılan "2. İstanbul Kitap Fuarı" 4 Aralık'ta kapanacak. Aşağıda Fuar'ı düzenleyen TÜYAP'ın Murahhas Üyesi Bülent Ünal'la yapılan konuşmayı sunuyoruz.

İlk ve ikinci fuar arasında, katılma açısından, sayısal bir karşılaştırma yapar mısınız?

İlk fuara 28 firma katıldı, ikinci fuara 76 firma katılıyor. Stand yerinin azlığından bu sayının artması olanaksız. Katılmak için başvuran 10 firmaya bu nedenle yardımcı olamadık. Geçen yıl 62 bin kişi fuarı gezdi. Bu yıl bunun yüzde 50-60 kadar artacağını hesaplıyoruz.

Ülkemizde okur sayısının çok sınırlı olmasına rağmen, bu ilgiyi nasıl yorumluyorsunuz?

Okur sayısının az olduğu lafına katılmıyorum. Biz okutmak için hiçbir şey yapmamışız. Bu işe karar verirken 6 ilde araştırma yaptık. 1.100 örnek üzerinde. Kitap konusunda sergi ya da fuar isteyenlerin oranı yüzde 1.5'di. Düşük bir oran.

O halde niye böyle bir karar aldınız?

Sayısal değerlendirmelerin dışında İstanbul'daki eğitim kurumlarının istatistiklerini, görüşlerini aldık. Okuma konusunda elde ettiğimiz değişik verileri değerlendirdik. İlk kitap sergisi 29 Ekim 1933'te Atatürk'ün emriyle açılmıştı. O günden bugüne böyle bir girişimde bulunulmamıştı. Veriler böyle bir girişimin ve yayınevlerini ikna etmenin zor olacağını gösteriyordu. Şubat 1982'de Aralık'ta fuarı düzenleme kararı aldık. Süre azdı, yayınevlerinden yalnızca 28'ini ikna edebildik. Bu ilgisizliğin değişeceğine inanıyorduk. Farklı bir toplumuz. Bir malı görmeden, ellemeden almıyoruz. Nitekim 2. Fuar'a katılma oranı bunu gösterdi.

Kitap Fuarı'nı başka kentlere, uzak yörelere götürmeyi düşünmüyor musunuz?

Ekonomik bir olay. Sosyal faydası büyük tabii. Katkıda bulunacak yayınevinin tutumuna bağlı. Kaç yayı-

nevi var? Büyük kentlerde olur ama uzak yörelere ne denli gerçekçi olur? Firma varsa biz varız. Bu konuda en büyük görev devlete düşer. İnsan eğitimi temel görevlerinden biridir.

Fuar girişimi dışında, okumayı özendirme, kitap satışını artırma yolunda neler yapılabilir?

Okumayı yaygınlaştırmaktan önce çözülmesi gereken sorunlar var. 45 milyonda saptanabilen 13 milyon okuma-yazma bilmeyen var. Bunların 9 milyonu kadın. Ana olacak, yeni nesilleri yetiştirecek. Hareket noktasını buraya çekmek, kısa ve uzun dönemde olmak üzere politikayı saptamak lâzım. Kısa dönemde okumayı sevdirmek, uzun dönemde de insanın okur-yazarlığını sağlamak düşünülmelidir. Okuma-yazma bilmeyene okuma sevdiremez.

Bu konuda yayınevlerine düşen görevler nelerdir?

Benim gördüğüm eksiklik yayınevlerinin kurumsal olmaması. Son bir-iki yılda bazı yayınevleri kitapların satılabileceğini gösterdi. Ansiklopedi olayı. Bir yayınevi —konusu doğru ya da yanlış— 15 günde 450 bin, ayda 900 bin kitap satıyor. Demek okuyan birileri var. Kurumsal yapıyla değişik bir şeyler yapılabileceğini kanıtıyor bu da. Mal satmanın kurallarını yerine getiriyor. Kurumsal olabilmek için yeterli sermaye, yeterli üretim lâzım. Teknik yeterli değil, yenilik yok. Bu nedenle yeni yazar çıkmıyor, çıkanlar da desteklenemiyor. Yazarlar da kendini yenilemeli. Okuyucu yenilikler bulmazsa okumaktan vaz geçer.

Kitabı belirli bir sanayi ürünü gibi üretmek lâzım. Bir yayınevi bir fabrika gibi çalışmalı, yenilik hedefini belirlemeli, pazarlama tekniklerini bilmeli.

Ülkemizde bir mizah dergisi 240 bin satabiliyorsa olayın okumadan kaynaklandığını söylemek yanlıştır. Kitap Fuarı bunu kanıtlayacaktır.

Yayıncıya düşen görev okura düşenden daha büyüktür. Kendini yenilemek, yönünü tayin etmek, okuyucusunu seçmek, çağdaş pazarlama yollarına göre malını okuyucuya ulaştırmak zorundadır. ■

Gönderildiği toprağa sevgiyle bağlanabilen, o yerin insanını anlatmayı başaran tek sürgün

Cumhuriyet kurulmuş, devrimler gerçekleşmeye başlamıştır. Ancak Meclis'te "İkinci Grup", basında Vatan, Tanin, Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf gibi gazeteler bu hareketlere karşı çıkmaktadır. Atatürk Büyük Söylev'de "Ulusal Savaşa birlikte başlayan yolculardan kimileri, ulusal yaşamın bugünkü cumhuriyete ve cumhuriyet yasalarına değin uzayan gelişmelerinde kendi düşünce ve ruh yapılarının kavrama sınırı bittikçe bana direnmeye ve karşı çıkmaya başlamışlardır." diye anlatacaktır. Söylev'de birkaç kez Tanin başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın'ın karşıdevrimci tutumundan söz edilir. Başyazar halifelik konusunda şunları söyleyebilmiştir:

"Halifelik bizden giderse, beş on milyonluk Türkiye devletinin Müslümanlık dünyası içinde hiç önemi kalmayacağını, Avrupa siyaseti karşısında da küçücük ve değersiz bir hükümet durumuna düşeceğimizi anlayabilmek için büyük bir yetenek gerekmez. Ulusverlik bu mudur? Gönlünde gerçek ulusçuluk duygusu olan her Türk, halifelige dört elle sarılmak zorundadır."

Gene Söylev'de, aynı zamanda milletvekili de olan komutanların birliklerini bırakıp Meclis'te muhalefet hareketi oluşturmalarından doğan bunalmı anlatılırken de Yalçın'ın tutumuna şöyle değinilir:

"Siyasal tutku ve ölç alma duygusu bir adamın kafasını ve gönlünü kararttığı zaman, o adam nasıl konuşur, buna bir örnek ister misiniz?"

İşte buyurunuz, yine bu yazarın şu sözlerini dinleyiniz:

"Halk Partisinin ve İsmet Paşa Hükümetinin ülkeye gösterdiği çirkin yüz! Kişisel tutkularına bu denli ka-

pılmış olan önderler, ulusu temsil etmek savında bulunamazlar!"

ŞEYH SAİT AYAKLANMASI

1925 yılının 13 Şubat'ında Bingöl'ün Ergani ilçesine bağlı Eğil bucağının Pirah köyünde patlayan silahlarla, genç Cumhuriyetin karşılaştığı önemli tehlikelerden birini oluşturan Şeyh Sait ayaklanması başlamıştı. Şeyh Sait, "1300 yıldan beri Cenab-ı Hakın Peygamber Efendimizi göndermekle neşir ve tebliğ ettiği dinimizi imhaya çalışanlara karşı savaş ilan ettim." diyordu. Ayaklanma, 14 Nisan'da Şeyh Said'in yakalanmasıyla sona erdi. Olayın gelişimi sırasında ise ilımlı Fethi Okyar Hükümeti yönetimden uzaklaştırıldı. İsmet İnönü, "Biz hem olayları hızla bastıracağız, hem de benzeri olayların tekrarlanmasını önleyecek etkili önlemler alacağız." diyerek başbakanlık görevine başladı. Yeni hükümet ilk iş olarak Takrir-i Sükûn Kanunu'nu (Huzur ve Asayiş Sağlama Yasası) çıkardı. Yasada, "Gericiğe ve ayaklanmaya, memleketin sosyal düzeninin ve huzurunun ve sükûnunun ve güvenliğinin ve asayişinin bozulmasına sebep olabilecek bütün kuruluşları, kışkırtmaları ve yayımları, hükümet Cumhurbaşkanının onayı ile, kendi başına ve idari olarak yasaklayabilir." deniyordu. "Olağanüstü durumdan ötürü ilan olunan seferberliğin sağlanması, milletin ve Cumhuriyetin güvenliğini bozucu propagandalarla teşebbüslerin ve davranışların yasaklanması ve cezalandırılabilmesi için" biri askeri hareket bölgesinde, öteki başkentte çalışacak iki İstiklal Mahkemesi kuruldu. Başlangıçta, sıkıyönetim ilan edilirken Hıyanet-i Vatanîye Kanunu'na eklenen bir madde ile de "dini ve dinin kutsal kavramlarını siya-

sal amaçlara esas ya da alet etmek" de vatan ihaneti sayılmıştı.

Bu yasalar ve organlar Meclis'teki ve basındaki muhalefetin eylemi üzerinde etkinlik gösterdi. Kâzım Karabekir'in yönetimindeki tutucu nitelelikli muhalif Terakkiperver Cumhuriyet Partisi kapatıldı. Partiye ait İstanbul'daki binalarda aramalar yapılmasını "baskın" diye nitelediği için Tanin gazetesi kapatıldı, H.C. Yalçın tutuklanarak Ankara'da İstiklal Mahkemesine çıkarıldı.

ÇORUM SÜRGÜNÜ

Takrir-i Sükûn Kanunu çıkınca Tanin başyazarı, "Okurlarımla Kısa Bir Söyleşi" başlıklı yazısında, bir süre başyazarlarına ara vererek anılarını yayınlamakla yetineceğini, bunun nedeninin de yeni yasa olduğunu bildirmişti. Cebeci hapisanesine götürülen Yalçın, İstiklal Mahkemesinde yargılanırken "mesleğe ve düşünceye ceza verilemeyeceğini" savundu. Mahkeme başkanı Ali Çetinkaya sanığa, "Lozan Konferansından sonra izlediğiniz hareket, hiçbir zaman hükümetin lehinde olmamıştır." dedi. Yalçın, bunun hesabını Ağa Han'ın İsmet Paşa'ya mektubunu gazetesinde yayınladığı için İhsan Eryavuz başkanlığındaki ilk İstiklal Mahkemesinde yargılanırken 1923'ün Aralık ayında verdiğini anlattı. Ancak savunmaları "mugalata" sayıldı ve süresiz sürgün cezasıyla Çorum'a gönderildi.

Çorum'da bir süre Mahmut Ağa'nın hanında kaldığını anlatmaktadır anılarında. Akın akın ziyaretçiler gelir. Evlerden siniler dolusu yemek gönderirler:

"Rejimin sevmediği, en yüksek cezalardan birine hükümlü kıldığı bir

Halikarnas Balıkcısı

kimse idim. Buna karşın, ziyaretime geliyorlar ve akşam yemeğimi düşünüyorlardı. Gelen yemekler yalnız başıma kesinlikle on gün yetiştirirdi. Biraz sonra, Mahmut Ağayı çağırarak kalan yemekleri gösterdim: 'Mahmut Ağa, bunlar durursa bozulacak. Ya fakirlere dağıt, ya hapishaneye yolla!'

Bir süre sonra altı samanlık, iki odalı bir ev bulunur, bir aşçı kadın tutulur, "Çorumlu konukseverler" evlerinden getirdikleri eşyalarla burayı dayar, döşerler. Eşiyle çocukları da İstanbul'dan gelir. Samanlıkta inek, bahçede tavuklarla rahat bir yaşam başlar. Çevrede, eski sürgünlerden yalnız Refik Halit'in iyi bir ad bırakmış olduğunu anlatır. Şapka devrimi sırasında kentlinin tutucu eğilimine karşın getirdiği şapkayı giyerek gezer. Yerel gazetede "şapka türleri, giyip çıkarma usulleri" ile ilgili bir makale yazar.

Bu sırada Atatürk'e İzmir'de suikast düzenleyen eski İttihatçılar ele geçer ve kovuşturma başlar. Yalçın'ın yakın arkadaşları tutuklanır. O günlerde ceza yasasında bazı değişiklikler yapılır. Hükümlü bulunanların cezaları yeni yasaya göre ayarlanmaktadır. Sürekli sürgün (nefy-i ebed) cezası kaldırılmıştır. Ancak suikast olayı yüzünden tutuklanma emrinin gelmesi gecikmez. Hükümet konağının alt katında bir odaya kapatılır. Daha sonra Ankara'ya götürülerek Çakırhan'daki bir odada İstiklal Mahkemesine çıkmayı bekler. Tutuklu olduğu odada bir masa sağlanınca çeviri çalış-

malarına başlamıştır. Yargılamada aklanır. Fakat serbest bırakılmaz. Çorum'a gönderilecektir. Sürekli sürgün cezası üç yıla indirildiği, tutuklu bulunduğu her günün yedi gün sayılması gerektiği için yeni yasaya göre serbest bırakılmasını ister. Çorum'dayken, cezasının bittiğini bildiren telgrafı alınca Ankara'ya uğrar. İsmet Paşayı ziyaret eder. Başbakan bu ziyarete şunları söyler:

"Güçlü bir kalem, ateş püskürerek yazıyordu. Öyle bir sırada nereye doğru bizi götürdüğünü bilemediğimiz bu güçlü kalemi özgür bırakamazdık. Ama artık geçmiş silinmiştir. İstedığınız gibi çalışabilirsiniz. Hiçbir düşmanlıkla karşı karşıya değilsiniz."

İki yıllık serüven sona ermiştir. Ancak gazetesini çıkarmasına izin yoktur. Cumhuriyet'te Stendhal'ın Parma Manastırı'nı çevirip yayınlamaya koyulur. İlk tefrikadan sonra gelen bir emirle yayın kesilir. Çileli yeni bir dönem başlamıştır.

"HAPİŞANEDE NELER GÖRDÜM?"

Şeyh Sait ayaklanması sırasında, ayaklanmayı kıskırttıkları savıyla Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, Vatan gazetelerinin başyazarlarıyla bazı yazarları tutuklanarak İstiklal Mahkemesine götürülür. Yargılamada suçsuz bulunarak bırakılırlar. Ancak gazetelerinin yeniden yayınlanmasına izin verilmez. Bu günlerde Cumhuri-

yet'in eski Basın Yayın Genel Müdürü Zekeriya Sertel de çıkarmakta olduğu Resimli Hafta dergisinde yayınlanan bir yazı dolayısıyla İstiklal Mahkemesince mahkûm edilerek Sinop'a sürgün gönderilir. Dergideki yazı Cevat Şakir'in "Hapishanede Neler Gördüm?" adlı dizisinin "Hapishanede idama mahkûm olanlar bile bile asılmağa nasıl giderler?" başlıklı dördüncü yazısıdır.

Cevat Şakir'in Hüseyin Kenan takma adıyla yayınladığı yazı dizisi, yazarın yedi yıl içinde yaşadığı çevrenin gözlemlerini gerçekçi biçimde dile getiriyordu. Yazarın çizdiği resimlerle yayınlanan ilk üç yazının başlıkları şunlardı: "Hapishanede ölenleri nasıl gömerler; Hapishanede deli bir mahpus, yanında yatan bir genci gece uykusunda karyola demiriyle nasıl öldürmüştü?; Hastanede üç hastayı bir yatağa yatırmışlar, birisinin ayağına muazzam bir taş asmışlardı. - Mahpuslar hapishaneden nasıl kaçtıklarını anlatıyorlar." Kovuşturmaya uğrayan yazısı da kapatılan derginin son sayısında çıkan "Masum ve günahsız düştüğü hapishanede katil ve cani olan Anadolu köylüsü derdini anlatıyor."

Cevat Şakir'in kovuşturulan yazısı Şeyh Sait'in yakalanışından bir gün önce çıkmıştı. İstiklal Mahkemesi başlattığı şiddet hareketi içinde Resimli Hafta'nın "müdür ve başyazarı" Zekeriya Sertel'le yazı sahibini "Takrir-i Sükûn" yasasına uyarak yargıladı. Mahkemenin kararında "hikâyenin genel anlamı, şu sırada halkı askerlikten soğutmaya yönelik bir nitelikte ve seferberlik aleyhine bir özel kasıtlı ustaça düzenlenmiş olması, kamuoyunu karıştırmak amacı güttüğü" ileri sürülmüştü.

Oysa yazı "Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru" meydana gelmiş bir olayı dile getirmekteydi: Bütün memleket asker kaçaklarıyla dolmuştur. Bunlar için ikide birde şiddetli önlemler alınır. Ötekilere etkili ibret olsun diye birçok kaçaklar asılır. Bunlar kendilerinden önce muhakeme edilmeden serbest bırakılan kaçaklardan daha suçlu değildir. Neden, "baştakilerin kızacakları tuttuğu zaman, tesadüfen tutuklu bulunmuş olmalarıydı." Kaçaklar görünüşte yargılanırlardı fakat harp divanlarının hükmü bildirilmez, bu zavallılar gelecek oturumu beklerken asılmaya götürülürlerdi...

Kaçak Kunduzlu Mehmet, Karacaörenli Koca Yunus, Balta Mahmut, Işıklarlı Ümmet üç-dört aydır yattıkları hapishanede serbest bırakılmalarını beklerken kendileri için darağaç-

ların dikildiğini öğrendiler. "İşte önemli cinayetler işemiş canileri salıverdikleri ve kendilerinin durumunda olanları serbest bıraktıkları halde pek genç yaşlarında çirkin, soğuk ve şansız bir ölümlerle öldürüleceklerdi."

"Bu zavallı dörtler yıkandıktan sonra bütün eşyalarını sattılar, hatta başlarındaki fesi, sırtlarındaki camadanı, ayaklarındaki kalçınları bile! Buna karşılık aldıkları paraları da tutukluların en yoksullarına dağıttılar."

Dört idam mahkumunun serüvenleri birbirinin benzeriydi: "Mehmet seferberlik ilan edilince askere alınmıştı. Savaş sırasında Çanakkale'de defalarca yaralanmıştı. Uzun yıllar içinde kendisi gerçekte ancak iki ke-re köye gitmek için izin almıştı. Oysaki çocuklarını çok özledi. Bir defa uzak serhatlere doğru şimendiferle götürülürken köylerinin ta yambaşından geçmişti. İşte yüz adım ötede köyünün evlerini ve hatta kendi çatısını görüyordu. Uzun zamandan beri görmediği çocukları ta şuracıkta, o çatının altında yaşıyordu. Ama gidip de geri dönmek vardı. Çocukları bir defa daha göreyim dedi."

Ölüme gidişleri korkusuzca oldu: "Bismillahi diyerek kalktılar. Sonra bu dört kahraman, koğuştaki diğer mahpuslarla kucaklaşarak helallaştılar. Gidip kelepçeleri, prangaları, zincirleri taktılar. Dik dik ve güvenli adımlarla yürüyerek hem hapishaneden, hem de hayattan uzaklaştılar. Onlar ölüme değil, sanki düğüne gidiyorlardı. O kadar metin, o kadar vakur yürüyorlardı. Karakuşi bir emrin kurbanı olarak öldürülecek olan bu dört Anadolu çocuğunun ölümle eğlenen vakur hareketleri bana hapishanede yaşayanların yeni bir köşesini gösteriyordu. Burada ne bahadurlar, ne değerli insanlar da vardı.

Onlar ölüme değil, gürültüye gittiklerine yanyorlardı. Hapishanede gerçek katiller keyif sürerken, onların öldürülmesi... İşte zavallıları öldüren manevî azap asıl burada idi. Fakat gittiler ve bir daha gelmediler. O gece bütün hapishane onların matemini tuttu."

MEÇHUL ASKER

İstiklâl Mahkemesinde Zekeriya Sertel, Başkan Ali Çetinkaya tarafından sorguya çekildi. Başkan, "Tabiidir ki doğu bölgesine isyan çıktığından haberiniz var. Ve memleketin bir kısmında da seferberlik ilân edilmiş ve birçok vatan evladı işini, ticaretini bırakarak isyanı bastırmak için va-

tan görevlerini yapmak üzere davet edilmişlerdir... Bunlara karşı gazetesinizin şu hikâyesi nasıl tesir eder?.. Millete âdeta firar teşvikinde bulunuyorsunuz..." dedi. Sonunda Z. Sertel Sinop'ta üç yıl sürgün cezasına çarptı. Ancak bu cezalandırma Resimli Hafta'daki yayını aşan nedenlere de dayanıyordu. Mahkeme üyelerinden Kılıç Ali ile yazarın bir kalem tartışması vardı. Z. Sertel, Ulusal Kurtuluş zaferinin halka maledilmesi için "Meçhul Asker" anıtı dikilmesi yolunda bir girişimi başlatmıştı. Zaferi kadın-erkek bütün halkın elele gerçekleştirdiğini vurguluyordu. Akşam gazetesinde Kılıç Ali bir yazı yayımlayarak ordunun ve halkın savaşabilemesinin ancak güçlü ve yetenekli komutana sahip olmasıyla sağlanabileceğini ileri sürdü. Bu yazıyı ise ona Atatürk'ün kendisi yazdırmıştı!

Zekeriya Sertel Sinop'ta 1.5 yıl kaldı. Genel aften yararlanarak İstanbul'a döndü. Sinop'ta ileri gelen kişilerin hatırlı bir konugu olarak yaşamıştı. Poker masasının dördüncü oyuncusu olmak üzere valinin evine çağırıldığı oluyordu!

BALIKÇI'NIN SERÜVENİ

Resimli Hafta'daki yazıyı kaleme alan Cevat Şakir, Bodrum'da üç yıl sürgün cezası çekmeye mahkûm edildi. Sorgusunda babasının Şakir Paşa olduğunu söyleyince mahkeme başkanı Ali Çetinkaya, "Karahisar vakasında bulunan siz misiniz?" diye sordu. Ve hatırlattı: "O vakit mahkûm oldunuz. Pederinizin katili olarak değil mi?" Başkan, sözünü ettiği bu olay sırasında Afyonkarahisar'da jandarma komutanıydı. 15 yıla mahkûm olan Cevat Şakir 7 yıl yattıktan sonra ciğerlerinden rahatsızlandığı için serbest bırakılmıştı. Zekeriya Sertel, İstiklâl Mahkemesi başkanının geçmişteki bu olayın tanıklarından olmasının Cevat Şakir'le ilgili cezalandırma üzerinde etkisi bulunduğunu anlatır. Kimlik saptamasında başkan onu tanıyınca sinirlenerek Z. Sertel'i "Beraber çalışacak başka arkadaş bulamadın mı?" diye paylar. Cevat Şakir, "Bu herif, Afyon'da beni öldüremedi. Şimdi eline düştüm, mutlaka beni asar." diye korkuya kapılır.

Afyon'daki olay Cevat Şakir'in yaşamını etkilemiş, kişiliğine derin izler kazımıştır. Olayın geçtiği gece "fatal gece" diye adlandırılacak ve şöyle anlatacağıdır: "Tartışma pek karışık konular üzerindeydi ve pek şiddetliydi. Babam çiflikte, her zaman bir suikasttan korktuğu için, yanında birçok tabancalar ve silahlar buldurdurdu. Evvela zengin bir adam,

sonra asker. Tartışma öyle bir dereceye vardı ki benim üzerime ateş etti. Ben rüşete oradaki bir tabancayı alarak -ama onun eli tabancaya giderken yüzünden okudum- ona doğru nişan almadan ateş ettim. Il y a eu des coups. İlk onunki -hemen sonra-benimki. Aynı zamanda gibi bir şey. Bu münakaşa götürmez, yoksa ölen ben olurum. Hayır o öldü! Ben de ölümden beter mahvoldum. O kurtuldu. Korkunç bir acı duydum. Ama vicdan azabı duymadım. Ondan daha korkunç bir şey oldu. Kendi kendime olan güveni kaybettim. Yani kendimi o gün bugün yalan sanıyorum."

Cevat Şakir Bodrum'a sürüldükten sonra yeni bir kimlik kazanacak, Halikarnas Balıkçısı olacaktır!

Sürgün yerinin doğasını, insanını tanıyıp kavramaya koyulur. O doğaya kendisi de katkıda bulunmaya çalışır. Tohumlar getirtir, ağaçlar diker. Gönüllü bahçıvan olur. Bodrum sokaklarını bugenvillerle donatır. Turuncuillerin yörede yaygınlaşmasını sağlar. Ekim, dikim işleriyle ilgili bilgileri, deneylerinin sonuçlarını derleyen 300 sayfalık elyazması bir defteydi, elden ele, ilden ile dolaşır. Arkadaşı Halûk Elbe, "Halikarnas Bahçevanı" adlı yazısında anlatır: "Bana çektiği bir telgrafta, 'Duydum ki, hamamın önündeki ağaçları kesmişler. Sen onun tohumlarını toplamış mıydın? Merhaba!..' diyordu. Yine soğuk bir kış gecesi telefon ederek, 'Radyo don olacağını söylüyor. Ektiğin tohumları örtün mü? Onlar böyle havalarda örtü ister.' demiş beni uyarıyordu."

Toprağın yanında denize gönül vermiş, onun gerçeklerini, gizlerini kavramaya çalışmış, yapıtlarında dile getirmiştir. Sürgün yaşadığı yörenin insanlarını, yaşamını yansıtan ürünler vermiştir.

O toprağın geçmişinde yer alan tarih ve uygarlık olgusunu yakından tanımaya girişmiştir.

Bu geniş izlençe onun yaşamını doldurmuş, yapıtlarını beslemiş, okurlarına yeni ufuklar açmıştır.

O toprağın bir kızıyla da yaşamını birleştiren, sürgün cezası bittikten sonra orada uzun yıllar geçiren Halikarnas Balıkçısı'nın acıyı bol eyleyen serüveni, sevgi ve bilgiyle temellenmiş bir sanat yapıtı gibi coşku vericidir. Öğreten, düşündürten, insancıl değerler kazandıran bir derstir.

Gelecek sayıda sürgün çilesini kalemleleriyle yansıtmış günümüz yazarlarından söz ederek diziyi noktalayacağım.

Sürgün cezası yazarları susturmak için, çoğu kez de yasal dayanaktan yoksun olarak verilmiştir

Sürgün cezası yazarları sindirmek, susturmak için, çoğu kez de yasal dayanaktan yoksun olarak verilmiştir. İkinci Dünya Savaşı içinde ilerici yazarların pek çoğu yasal gerekçe gösterilmeden İstanbul dışında "ikamete memur" edilmişlerdir. Bu haksız cezayı çekenlerden biri olan Kemal Süiker "Anılara Yolculuk" kitabında, 1943 yılında Tan gazetesinde çalıştığı sırada 1. Şubeye götürülüp "tabutluk" denilen hücreye kapatıldığını anlatır. Savaşı müttefiklerin kazanacağını ileri sürmüş olan yazardan, tarihin doğrulayacağı bu bilgiyi "nereden öğrendiği" sorulmaktadır! Hazırladığı grevle ilgili anketi yapmasını kimin istediği öğrenilmeye çalışılır. Polisin aradığı gazeteci Naci Sadullah'ın saklandığı yer sorulur... Sonunda takipsizlik kararı verilir. Ancak, Emniyet Müdürü, İstanbul'da kalmasını sakıncalı bulduğunu ileri sürer. Sıkıyönetim Komutanlığı da "ikamete memur" olarak Konya'ya sürgüne gönderir.

Konya'da Emniyet Müdürü siyaset yapmasının, hükümetin politikasına aykırı yolda konuşmasının yasak olduğunu bildirir, "Rüya görsen bile ben onu öğrenirim. Kiminle konuşsan haber alırım. Günü, ayını, hatta yıllarını burada rahatça geçirebilirsin. Efendi efendi yaşarsın. Yok, bu nasihatıma uymazsan yandığın gündür. Artık sen kendi yolunu seç. Ya biz sana yardımcı olacağız, ya da sana dünyanın kaç bucak olduğunu öğreteceğiz" der. Karakola sabah akşam imza vermeye gitmeyeceğini ama sivil memurların ardından eksik olmayacağını anlatır. Bir süre sonra yazar İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği dilekçeyle doğup büyüdüğü, ailesinin yaşadığı Antakya'ya nakledilir. Ancak gene İçişleri Bakanlığı kısa süre sonra, kendi doğum yerinde kalmasında sakıncalar bulunduğu gerekçesiyle Tokat'a gönderir. Valinin aracılığıyla Tekel Başmüdürlüğü'nde kendisine bir iş bulunur. 1947'de Sıkıyönetim sona erinceye kadar orada kalır.

Savaş sırasında ve onu izleyen 2 yıl boyunca her 6 ayda bir uzatılarak sürdürülen sıkıyönetim, haklarında hiçbir mahkeme kararı bulunmadan, yargılanmadan ve mahkûm edilmeden birçok yazarı İstanbul dışına göndermişti.

Bu dönemde ozan A. Kadir'in sürgünlüğü de 5 yıl buldu. 1943'te Bir Sürgün şiiri yayınlandığı zaman Çınaraltı dergisinde Orhan Seyfi Orhon "Allah Cümlemize Rahatlık Versin" başlıklı bir yazı yazmış ve "bu şiir menfi bir kahraman yoldaşın destanıdır" diye ihbarda bulunmuştu. Savaş yıllarının yaygın temasını işleyen şiir şöyledir: "Seni bir gün / çekip aldılar topraktan / benzedin köksüz bir ağaca / Önce öğrettiler sana uygun adımı, / sonra büyük şehirlerini gösterdiler Avrupa'nın. / En muazzam saraylar karşısında bile sen / evini unutmadın. / Varşova'da kaputun kaldı, / Dunkerk'de arka çantan. / Düştü bütün fotoğrafların Sivastopol'da. / Bir şafak vakti Paris'te bıraktın zavallı yüreğini, / kurşuna dizilenler karşısında. / Lânet okusunlar sana bırak, / iyi bir asker olamadın diye, / ölmesini bildin ya sen arkadaş kurşunuyla, / iki çürük patatesi / ekme torbada unta-rak!"

Şiirin yer aldığı Tebliğ kitabı yayınlandıktan 15 gün sonra toplatıldı. Ozan tutuklandı. Başına gelenleri şöyle anlatmaktadır: "Kitap yayınlandıktan birkaç gün sonra, Sıkıyönetim'de çalışan yargıç yedek subay olan bir dostum zaten bana, 'senin dosyanı Sıkıyönetim Emniyet'ten istedi' demişti.

On yedi gün hücrede kaldım. Dört gün dört gece ne yemek, ne de su verdiler. Kapıda nöbet tutan iki polis uyumama ve oturmama engel oldular. Hücreye korlarken kravatımı, ceketimi, bel kayışımı, cigara, kibrit, kalem filan gibi her şeyimi almışlardı bir de.

Bütün sordukları da 'Sen bildiğini anlat' dı. 'Şunu, şunu söyle' demi-

yorlardı. Belli ki kendilerinin de bildikleri bir şey yoktu ortada. Bu dört günlük hücrenin sonunda yatak getirildi, yemek de verdiler. Arasına ifade alıyorlardı. Bu kez 'Neden açlıktan ve sefaletten söz ediyorsun?' ve 'Neden savaş aleyhtarısın?' diye soruyorlardı. Özellikle 'Bir İnsan' şiiri üzerinde durdular. Ne var ki, benim için verecekleri kararı çok önceden almışlardı. Daha yeni getirdiklerinde, masada kâğıtların arasında benimle ilgili bir emrin baş ve son bölümünü görebiliyordum. Orada sürüleceğimden söz ediliyordu. Ama önce bu işken-ceyi yaptılar gene de. Sonra da sürgün ettiler. Beş yıl sürdü bu sürgün. Başlangıçta belirli kentler dışında istediğim yere gidebiliyordum. 1945'lerde de Adana'daydım. Orada Orhan Kemal'le birliktedim. Biz, bazı fabrikalara filan gidince beni mevcutlu olarak Kırşehir'e yolladılar. Sıkıyönetim kalkıncaya değin orada kalmaya mecbur edildim."

Aziz Nesin 1946 yılında "Nereye Gidiyoruz?" başlığını taşıyan ve Amerikan yardımının siyasal ve ekonomik bağımlılığa yol açacağını savunan bir broşürü dolayısıyla "yayın yoluyla millî menfaatlere aykırı eylemde bulunmak" suçundan on ay ağır hapis ve dört ay on gün de Bursa'dan 'emniyet-i umumiye nezareti' altında bulundurulma cezası aldı. Ancak polis, yalnız bir yüzü basılmış formaları basimevinden alıp götürmüş, böylece de basın suçunun "maddi unsuru"nu oluşturacak basılı eser varolmamıştı. O zamanki Basın Yasası'na göre suçun söz konusu olabilmesi için en az iki kişinin yazıyı okuması zorunluydu. Böyle iki kişi de bulunamadı. Yayınlanmayan yazıyı okuması oldukları varsayılan mürettip ile makinist de tanık olarak getirilince yazıyı okumadıklarını söylediler. Aziz Nesin'le Markopaşa'yı çıkarmakta olan Sabahattin Ali ve derginin İdare Müdürü Haluk Yetiş'in müsveddeyi okumuş olmaları propaganda suçunun oluşması için yeterli sayıldı. Yazar hapis cezasını çektik-

ten sonra Bursa'ya gönderildi. Burada geçirdiği yaşamı "Bir Sürgünün Anıları" kitabında dile getirdi. Bu yapıtta yazar geçmişin ve kendi döneminin sürgün cezasıyla ilgili olarak şu karşılaştırmayı yapar: "Abdülhamit, kolay kolay adam sürmezmiş. Kendine az çok başkaldıranları önce nişanla, parayla uyutmaya çalışıyor. Olmazsa mutasarrıf, vali, kaymakam, mektupçu filan gibi yüksek işlerde taşra illerine yolluyor. Yine olmadı, o zaman sürüyor. Sürgün işi, İttihatçıların zamanına kadar böyleymiş. Sürgünlere ayrıca hükümet aylık bağlamış. O zaman bir sürgünün eline geçen parayla neler alabileceğini hesaplamıştım. Şimdi tastamam aklımda kalmadı ama, bir sürgün, hükümetten aldığı parayla, günde aşağı yukarı, o zaman, iki kilo et, bir kilo pirinç, bir kilo şeker, iki kilo ekme alabiliyor; cebinde de cigara parası kalıyor. O zaman bir sürgünün sürgün olduğu için aldığı paranın satınalma gücü, bizim sürgün değilken çalışıp kazandığımız paranın satınalma gücünden de çoktu. O zamanlar sürgünler, hükümetten aldıkları paranın meteliğine el sürmeden rahatça yaşayabildiklerinden sürgünde para da biriktirirlermiş. Sürüldükleri yerin eşrafı sürgünleri ağırlar, evlerinde aylarca misafir eder, onlara saygı gösterirlermiş. Eşraf takımı, sürgünün neden sürgün edildiğini bile bilmiyor. Ama, ağaya yakışanı, düşmüşe yardım etmek, onu korumak. Hele sürgün okumuş yazmış adamsa, başlarına taç ediyorlar.

Zamanımızda sürgünlük rezilliktir. İş arasan iş vermezler; insanlar konuşmaktan bile korkarlar."

SÜRGÜN BİTMEZ

Düzene karşı çıkanlar, ilericiler, aydınlar, onların savunduğu görüşleri yapıtlarında dile getiren yazarlar sık sık sürgüne gönderilerek cezalandırılmak istenmişlerdir. Bu konuda "niyet" halinde kalmış bir girişimden A. Kadir şöyle söz eder: "(1960'ın) Mayıs ayında Ankara ve İstanbul sıkıyönetim komutanlıkları, sürülecek kişilere ilişkin listeler hazırlamıştı. Bunlar solcuydu doğal olarak. Herkes 'Nereyi istersin?' diye soruyorlardı. Sürülecek olanlarımız bavullarını hazırlamıştı bile. İstanbul'daki sıkıyönetim komutanı işi gevşek tuttuğu için biz gönderilmeden 27 Mayıs olayı oldu."

1960'ın gerçekleşmeyen hareketi, on yıl sonra çok daha şiddetli bir kırım halinde uygulamaya konur. Sevgi Soysal'ın Şafak romanında yazarın bu dönemde Adana'da geçirdiği sürgün yaşamından izlenimler yer almak-

tadır. Romanın kahramanı Oya Ertem de yazarın kendisi gibi, 12 Mart döneminde Ankara'da Yıldırım Tutukevi'nde ve Merkez Cezaevi'nde kaldıktan sonra Adana'ya sürgüne gönderilmiştir. Burada cezasının bitmesine bir hafta kala, konuk bulunduğu bir evden "gizli örgüt kurma" ihbarıyla alınarak, sorguya götürülür. Görevli onuyla şöyle konuşur: "Ulan, sen kim! Özgürlük kim! Sen burada sürgünsün, sürgün. Bize her adımının hesabını vermek zorundasın. Görüyorum bu kadarı aklını başına devşirmeye yetmemiş. Ama dur, biz seni adam etmesini biliriz. Kimleri adam etmedik biz, değil senin gibi orospu parçasını..."

Ertesi sabah, şafak sökerken serbest bırakılır. Oya özgürlük sorunu üzerinde düşünür: "Hapislik bitti. Sürgün bitiyor. Emniyetten serbest bırakıldı. Ama özgür değil, olamaz. Merkez Cezaevi'ndeki Kürt Firdevs'in, anasıyla birlikte hapsedilmiş Cevdet'i gibi, (yahut Adana'da karşılaştığı) Siverek kamyonunu bekleyen (urgat) Cevdet gibi tutuklanmalı. Onlarla birlikte tahliye olmadıkça, tutuklu. Yoksa, şu aldatıcı göz kırpsına kanıp tahliye ederse kendisini, bir süre sonra yeniden tutuklanacak, Cevdet'in biri ya da bütün Cevdet'ler tarafından."

ÖĞRETMEN KIYIMININ SÜRGÜNLERİ

Eskiden "nefy" diye adlandırılan "emniyet-i umumiye nezareti altında bulundurulma", "mecburî ikamete memur kılınma" gibi cezaların yazarlara düşünce ve yapıtları dolayısıyla geçmişte ve günümüzde de sık sık verildiğini görmüş olduk. Bu cezalar, yasal dayanağı olsa da olmasa da, adalete uygun bulunsa da bulunmasa da yargı organıyla ilgilidir. Ancak, yargı organıyla ilgisiz sürgün cezaları da vardır. KöyEnstitüsü çıkışlı öğretmenlerin görev aldığı dönemden başlayarak, ilericiler öğretmenlere görüş, eylem ve yapıtlarından ötürü ceza niteliğinde uygulanan haksız atama işlemleri edebiyatımızda "sürgün" adıyla anılmaktadır. Başaran'ın Sürgünler adlı öykü kitabında güç koşullar içinde görev yapan, siyasal yönetimin çıkarına uymayan çalışmaları yüzünden cezalandırma amacıyla bir yerden ötekine sürülen öğretmenlerin serüvenleri yansıtılır. Sürgün adlı öyküde ağa ve muhtarın işbirliğiyle devrimci öğretmen Mahmut, başka bir köye sürülür. Köylüler ise, sürgünlüğü "Fakir fukarayı ezdirmemek, onlardan yana olmak" diye tanımlamakta, "Sürgün öğretmen gerek bize..." demektendirler.

Behzat Ay'ın meslek yaşamında

sürgün eylemlerinin derin izi vardır. Şöyle anlatır.

"İlerici tutumumdan ve bu doğrultudaki yazılarımdan ötürü, Millî Eğitim Bakanlığı'nın hışmine uğradım. Kıyıldım. Müfettişlik görevi üzerinden kaldırıldı ve kış ortasında Erzincan'da yerel yöneticilerin ve bakanlığın baskıları yüzünden çileli, bunalmış bir yaşam sürdüm. Mesleğimden soğutmak, bezdirmek, verimsiz kılmak; kısacası istifa etmem için her türlü baskıyı yaptılar. Direndim. Ama, madden ve manen de az zarar görmedim... Çoluk çocuğumun ve kendimin çektiği çileyi unutamıyorum. Erzincan'da Vali'nin, M.E. Müdürü'nün ve gerici takımının baskısı yüzünden barınma olanağım kalmadığı için öğretmen olan eşimle birlikte İstanbul'u istedik. Bu kez eşimi İstanbul'a, beni Van'a verdiler. Eş durumundan da beni İstanbul'a vermiyorlar, yönetmeliğin kapsamına sokmuyorlardı. Öğretmen kıyımıyla ün yapmış olan zamanın genel müdürü istifa etmemi, işçi olarak Almanya'ya gitmemi söylüyordu. Diresince de, "Senin tayinini ben yapamam. bakana git" diyordu. Bakan da genel müdüre gönderiyordu. En sonunda genel müdüre, kendisiyle ilgili bir belgeyi yayımlayacağımı bildirince, hemen İstanbul'a tayinimi yaptığı gibi, belgeyi veririmse daha ileri kademelerde de görev vereceğini vaat etti. Ne ki, kendisi de gitti..."

Behzat Ay'ın yaşamöyküsünden gelen çizgiler, bir öğretmen Basri Altınay'ın serüveni biçiminde Sürgün adlı romana konu edinilmiştir.

GÖREV VE CEZA

Yurttaşın hakları yanında yerine getirilmesi zorunlu olağan görevlerine, örneğin "vatan borcu"na kimi yönetimlerce bir sürgün cezası niteliği kazandırıldığı uygulamalar da görülmüştür.

"Sürgün Şiirleri" kitabının yazarı Hasan İzzettin Dinamo, bu yapıtının esin kaynağını açıklarken şöyle demiştir: "Benim sürgüne gönderilişim, 1939-42 arası çok sert şiirler yazdığımdan dolayıdır. Toplumcu şiiri, bu yıllarda, bütün yeryüzünü kasıp kavuran faşizmi aşağılamak üzere kullanıyorduk. Hitler faşizminin etkileri çoktan Türkiye'ye girmiş, yerli faşistlerle birlikte, faşizan bürokrat gruplarını düşmanlar olarak karşımıza dikmişti. Bütün bürokratlar kendilerini Göbbels'in birer memuru sanacak kerte yanılığ içindeydiler. Avrupa faşizmi, Türkiye'de kendilerine karşı dikilen toplumcu şair, yazar ve düşünörlere daha fazla

katlanamazlardı: Göbbels'in Türkiye'deki etkileri bizleri Türkiye'nin yaşanması, giderek soluk alınması en güç yerlerine sürdüler."

Dinamo'yu Pülümür'e süren anlayış, Mehmed Kemal'i Zara Alayı'na sürükleyecektir. Yazarın yaşam-öyküsünden derin izlerle kurulmuş Sürgün Alayı romanının kahramanı Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi öğrenciliği sırasında ilerici Türkiye Gençler Derneği'nin kurucuları arasında kovuşturulmaya uğrar. Gazeteci, ozan kişiliği, siyasal poliste kendisi için bir dosya oluşmasına yol açar. Yedek subay okulunda çavuş çıkarılarak, Zara Alayı'na gönderilir. Er elektrikçi Remzi, "Bura sürgün alayı" diyecektir. "Siyasal düşüncelerinden ve eylemlerinden ötürü kuşulanlar kimselerin toplandığı yerdir." Barzani'nin adamlarından Neco, Turancı Halit ile Şevket, Ticani Hasan, Almanya'ya casusluk suçundan hükümlü radyocu Nuri, "faşistler de, faşizme karşı olanlar da getirilip bir araya tıklılmışlardır."

Siyasal yönetimin yurttaşlık görevini sürgün cezası niteliğine sokuşunun örneklerinden birini de Başaran anlatır: "Enstitülerde görevli tüm yüksek kısım çıkışlılar toptan askere çağırıldı Millî Eğitim Bakanlığı telgraflarıyla. Şubeler 'Bize Savunma Bakanlığı karışır.' deyip geri çevirdiler. Birkaç kez yineleni bu. Sonunda Savunma Bakanı Cemil Cahit'le anlaşmaya varılarak, ertelemelilerimiz dahil, yedek subayda toplandık. Dönem sonunda 22 yüksek kısım çıkışlı, hapisane arabasına doldurularak, memleketimizde pek az kişinin yaşadığı bir yolculuğa çıkarıldı. Aralarında ben de vardım."

Başaran serüvenini "Mehmetçik Mehmet" romanında dile getirmiştir. "Sol düşünceleri yüzünden sürgünde kalan" Hukuk Fakültesi eski asistanı, öykücü, avukat Demir Özlü'nün serüveninden kimi görünümlemler ise, "Bir Uzun Sonbahar" romanındadır. Romanın kahramanı anlatır: "Sürgüne, ceza çekmeye gidecektim. On yedi ay, ya da on sekiz ay sürgün! Bir yandan da, 'Hiçbir şey bu' diye düşünüyordum. Yapıklarımın, düşüncüklerimin gizli cezasıysa, hiçbir şey. Çantamı alıp, evi bırakarak, sürgünümü çekmeye gelirken, ışı ışıldı düşünce; yüksekti, içim yükseliyor, bilincim ışıldıyordu. 'Ummadığın yerde vururlar sana, yıkmak için seni, ama işte o anda yüceleşiverir düşünce, ışıldar, aşar gövdenin bütün güçlerini' diye düşünüyordum."

Hukuk Fakültesi asistanı, yazar Uğur Mumcu, 12 Mart döneminde yazıları için açılan kovuşturmalar sırasında cezaevine alınmış, çıkıp Yedek Subay Okulu'na girmiş, yeniden tutuklanmış, daha sonra "muvazzaf-

lık hizmetini — çavuş da değil — er olarak tamamlaması" uygun görül-müştür. Yürütmenin durdurulması için açtığı davayı kaybetmiş, askerlik görevini er olarak tamamladıktan bir yıl sonra ise, aynı mahkemede işlem iptal edilmiştir! Mumcu'nun serüveni de, "Sakıncalı Piyade" adlı yapıtına konu olmuştur.

İŞ SÜRGÜNLERİ

Geçimlerini doğup büyüdükleri, ailelerinin yaşadığı yerin dışında arayan emekçilerin, gurbetçilerin serüveni elbette "sürgün" konusuna uzaktır. Ancak 1960'tan sonra yurt dışına işçi göçüyle ilgili olarak bu terimin kullanıldığı da görülmektedir. Örneğin Almanya'da işçi olarak çalışan Güney Dal'ın konuyla ilgili romanı İş Sürgünleri adını taşımaktadır. Bekir Yıldız, Fethi Savaşçı, Fakir Baykurt, Yüksel Pazarkaya, Adalet Ağaoğlu, Necati Tosuner, Aysel Özakin, Füzüzan gibi yazarların dile getirdiği gerçeklerden bir bölümü, Güney Dal'ın yapıtında da yer almaktadır. İş Sürgünleri, anayurtta 12 Mart olgusunun yaşandığı dönemde Köln'de Ford fabrikasında Türk işçilerinin yasal olmayan bir greve girişmelerini konu edinmiştir. İzinden dönüşlerini geciktirdikleri gerekçesiyle 500 Türk işçisi fabrikadan çıkarılır, bu eksikliği gideride kalanların gidermesi için daha yüksek verimde çalışmaları istenir. Grev, şiddet önlemleriyle ve sudan vaterlerle sona erer. Yazar, "sürgün" diye nitelediği kahramanlarından birinin bu yabancı ortamdaki konumunu şöyle dile getirmiştir: "Kendisiyle hiç ilgili olmayan bir uygarlığın, bir kültürün kafesine yeniden tutsak ediliyordu. Bir yabancı hayvan gibi, yaşama ancak sezgileriyle çıkışacaktı. Ve sezgilerinin yöresini kavramaya yetmediği her durumda hırçınlaşacak, bir yabaninin canını korumak için yaptığı hareketleri yapacaktı. Bu yabancı kültürün insanları da ona, anlayamadıkları bu yaratığa, bir yabancıyla, bir ilkele yaklaşacaklardı. Yani bazen yapmacık bir sevecenlik ve içtenlikle, bazen de bir sömürgecinin acımasız hayvan yüreğiyle."

Grev olayını değerlendiren bir Alman sendikacının getirdiği tanı da şöyledir: "Hepimiz bu insanlara bir zenci gibi, bir sömürge halkı gibi bakıyoruz. Ne insanca güvenliklerini, ne toplumumuz içindeki bir yığın sorunlarını düşünümüz var. Söz konusu olan yalnızca fabrikalarımızın üretim politikası."

Yurt dışındaki işçilerin ve onlar arasında yaşayan, onların sorunlarını dile getiren, hatta Almanca ürün veren Türk yazarlarının "sürgün" di-

ye adlandırıldığı görülürken, buna kesin biçimde karşı çıkanlar da olmaktadır. Örneğin, "Almanya Gurbeti", "İş Arkadaşları" gibi yapıtların sahibi Fethi Savaşçı'nın yargısı şudur: "Bir sürgün edebiyatı sözü aldı yürüdü birkaç yıldır. Biz Türk yazarları bir kez Almanya'da ya da başka ülkelerde sürgünde değiliz. Kimse bizi buralara sürmedi. Burası ne Fizan, ne de Yemen! Ne de Magosa zindanı! Taif zindanı hiç değil. Biz Jön Türkler de değiliz. Kendi isteğimizle geldik buralara. Ekonomik güçsüzlüğümüz bizi buralara sürükledi."

SON BİR ÇIZGI

Sürgün tablosunun tamamlanması için eklenebilecek çizgilerden biri, sürgünde yetişen çocuklar olabilir. Böyle bir tanıklığı ancak Orhan Kemal'in yaşam serüveninde bulabiliyoruz.

Orhan Kemal, ilk Büyük Millet Meclisi'nde Kastamonu milletvekili olarak görev almış avukat, gazeteci Abdülkadir Kemali Öğütçü'nün öğrencisidir. Abdülkadir Kemali, Serbest Fırka-Halk Fırkası çekişmeleri sırasında Adana'da Ahali Fırkası'nı kurmuş, siyasal çekişmeler yüzünden Suriye'ye kaçmak zorunda kalmıştır. Orhan Kemal'in babasıyla birlikte Beyrut'ta sürdürdüğü ilk gençlik yaşamı, "Baba Evi" ve "Avare Yıllar" kitaplarındadır. Bu iki romanda siyasal sürgünün yaşamı arasında Orhan Kemal'in 17-18 yaş serüveni yer alır. Abdülkadir Kemali, Beyrut'a eşini ve 5 çocuğunu getirmiştir. Ancak Lübnan uyuşunda olmadığı için avukatlık yapamaz, bir lokanta açar, yürütemez. Genç Orhan Kemal öğrenimini sürdürmez. Bir ara basmevi çıkarlığı yapar. Okumak üzere Adana'ya anneannesinin yanına döner, fakat okulda başarılı olamaz. Bu arada babası Kudüs'e geçer. Adana'daki toprakları hükümetçe "idarî haciz" altına alınır ve komşu toprak sahiplerince "fuzulen" işgal edilir. Okulu bırakan O. Kemal, babasının bıraktığı korkulu ad yüzünden uzun süre iş bulma olanağından da yoksun kalır...

Sürgün, uzun bir çile olmuştur. Bu dizide sürgünde yaşamış, bu serüveni yapıtlarına yansıtmuş yazarları kısaca konu edindik. Acılarına, direnme güçlerine tanık olduk. Sorunlarını tanıdık...

Sürgün çilesinin gelecek kuşakların yaşama gündeminden tümüyle kalkmasını, yazarların düşünceleri, inançları yüzünden bu cezaya da, başka cezalara da, artık hiç çarpılmamaları dileğiyle sözümüzü noktalayalım ■